

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Lambert ten Kate presenteert zijn taalwetenschappelijke aanpak

Wal, M.J. van der; Bos J., Geleijns E.

Citation

Wal, M. J. van der. (2009). Lambert ten Kate presenteert zijn taalwetenschappelijke aanpak. In G. E. Bos J. (Ed.), *Boekenwijsheid. Drie eeuwen kennis en cultuur in 30 bijzondere boeken. Opstellen bij de voltooiing van de Short-Title Catalogue, Netherlands* (pp. 204-212). Zutphen: Walburg Pers. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/16295>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/16295>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Boekenwijsheid

Drie eeuwen kennis en cultuur in 30 bijzondere boeken
Opstellen bij de voltooiing van de *Short-Title Catalogue, Netherlands*

onder redactie van Jan Bos en Erik Geleijns

WALBURG PERS

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting en het Frederik Muller Fonds.

© 2009 de respectievelijke auteurs, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeelding omslag: Jos Uljee, Koninklijke Bibliotheek

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Met speciale dank aan Linda Hurkmans en Irna van der Wekke

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Henk Wals, Lauwers-C, Nijmegen
Vormgeving binnenwerk: Zijwit [SvR], Rotterdam

ISBN 978.90.5730.625.9

NUR 617

Lambert ten Kate presenteert zijn taalwetenschappelijke aanpak

Een prent zegt soms meer dan een lange verhandeling. Wie het eerste deel van Lambert ten Kate's *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (1723) openslaat, wordt onmiddellijk getroffen door het paginavullend frontispice met een veelheid van figuren en voorwerpen.

In het midden prijkt de titel van het taalwetenschappelijk werk op een monument waarop een engeltje net de laatste hand legt aan de initialen van de auteur. Op de voorgrond buigen twee in antieke gewaden gestoken figuren zich over een kaart gemaakt door Lambert ten Kate (1674-1731), een kaart die, zoals blijkt in het boek zelf, de 'Volk- en Tael-verspreiding over Europa' laat zien. De linkerfiguur in een uitlegpose moet de auteur zelf zijn, de rechterfiguur die aandachtig de kaart bekijkt, een geïnteresseerde gesprekspartner. Daarbij is het verhelderend te weten dat het eerste deel van de *Aenleiding* grotendeels wordt ingenomen door veertien 'redewisselingen' of dialogen tussen L. (Lambert ten Kate) en een zekere N., een naamloze belangstellende tijdgenoot. De dialoogvorm was een beproefde methode om kennis over te dragen: we vinden hem al in de eerste gedrukte Nederlandse grammatica, Hendrik Laurensz Spieghels *Twe-spraak vande Nederduitsche letterkunst* (1584), uitgebracht door de Amsterdamse rederijderskamer In liefd' bloeyende. Bovenaan het monument valt het gelauwerde hoofd van Pieter Cornelisz. Hooft (P.C.H.) op. Deze prominente positie weerspiegelt Ten Kate's grote waardering voor de 17de-eeuwse auteur en taalbouwer Hooft van wie hij de *Waarnemingen op de Hollandsche tael* als bijlage opnam, voorzien van eigen kanttekeningen.

Strijders met lansen en harnassen moeten er wel op duiden dat de *Aenleiding* niet alleen over de contemporaine Nederlandse taal (*Nederduitsche sprake*) gaat, maar ook gericht is op het taalverleden van verschillende talen. De stenen tafels met het Oudengelse (A-S: Angelsaksisch), Gotische (M-G: Moeso-Gotthisch) en Runen- (Run.) alfabet illustreren Ten Kate's aandacht voor de oudere fasen van verwante Germaanse talen. Zelfs zijn methodologische uitgangspunten vinden we in een notendop op de prent terug. Beneden in de linkerhoek is namelijk een lint te zien waarop staat *qui quaerit invenit* 'wie zoekt die vindt' en centraal op de voorgrond scheurt een zwaarlijvig engeltje een stuk papier doormidden waarop te lezen staat: *Daer is geen Regel zonder exceptie* 'er is geen regel zonder uitzondering'. Die laatste bekende dooddouner wijst Ten Kate dus pertinent af.

Als we goed kijken zien we in het midden rechts op de achtergrond nog een hout-hakker die aan het begin van een bos voor een kale boom staat, gereed om de bijl erin te zetten. Dat kappen van dor hout zou men in eerste instantie als beeld voor het cultiveren van taal kunnen opvatten, een belangrijke activiteit in het standaardisatieproces van de Nederlandse taal. Bij Ten Kate is er echter meer aan de hand: hij is op zoek naar de taalsystematiek en baant zich daartoe een weg door een 'woestenyne' van taal die in de loop der eeuwen is ontstaan met wonderlijke bomen, dorre takken en nieuwe scheuten. Het onderzoeken van oudere taalfasen brengt hem op het spoor van die taalsystematiek. In het midden links is iemand onder toezicht oog van twee andere figuren een sneeuwbal aan het voortrollen die steeds groter wordt. Dat beeld is illustratief voor de manier waarop de *Aenleiding* zelf en ook wetenschappelijke

Te AMSTERDAM By R. en G. WETSTEIN. 1723.

Frontispice van de *Aenleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*, 1723

kennis in het algemeen tot stand komt: *paulatim* 'geleidelijk' zoals erboven staat en zoals blijkt uit Ten Kate's taalkundige werk voorafgaand aan de *Aenleiding*.

Nieuwsgierig geworden door de intrigerende titelprent zal de lezer zich afvragen met wat voor auteur we hier te maken hebben en wat de volumineuze *Aenleiding* tot zo'n bijzonder werk maakt.

Lambert ten Kate

Wat was Lambert ten Kate voor iemand? De 18de-eeuwse historieschrijver van de stad Amsterdam, Jan Wagenaar, typeert hem onder meer met de volgende woorden: 'Hij heeft zig, in zyn vroege jeugd, ernstelyk, toegelegd op de kennis der Newtoniaansche Philosophie, zo wel, als op de gegronde kennis zynere Moedertaale'. Ten Kate had dus niet alleen belangstelling voor taal, maar ook voor de nieuwe natuurwetenschappelijke theorieën van Isaac Newton. Veelzijdigheid was hem niet vreemd: 'Onze Ten Kate was, wyders, ook een kenner en liefhebber van de Tekens-, Schilder- en Zangkunst: doch: met het klimmen zynere jaaren, leide hy zig meest toe op zedelyke en Godvrugtige bespiegelingen'. Uit de inboedel van Lambert ten Kate, die na zijn overlijden werd geveild op 16 juni 1732, kan men een idee krijgen van zijn verdere interesses. Hij bezat naast schilderijen en tekeningen ook een zo geheten rareitenkabinet met een verscheidenheid aan objecten zoals schelpen, koralen, een slang in het ei en een aapje. Als ontwikkeld mens van zijn tijd hield Ten Kate zich dus met verschillende terreinen van kunst en wetenschap bezig. Hoewel hij in 1696 een van zijn vaders zakenpartners werd en zo in de korenhandel terecht kwam, lijkt het erop dat zijn hart ergens anders lag. Waarschijnlijk trok hij zich omstreeks 1706 ook al uit de zaak terug, maar hij bleef een welgesteld burger die zich kon wijden aan zijn interesses.

Ten Kate's omvangrijke *Aenleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*, die in 1723 verscheen, was niet zijn eerste taalwetenschappelijk product. Eerder schreef hij een *Verhandeling over de klankkunde*, die ongepubliceerd bleef, maar werd verwerkt in de *Aenleiding*. Ook zijn *Gemeenschap tussen de Gottische sprake en de Nederduitsche*, een boekje dat in 1710 anoniem werd uitgebracht, was een opstap naar dat werk. Het Gotisch, de oudst bewaarde Germaanse taal, kon in die tijd bestudeerd worden doordat Franciscus Junius (1591-1677) een baanbrekende editie van de Gotische *Codex Argenteus* (1665) had verzorgd. De verwantschap tussen het Gotisch en het Nederlands toont Ten Kate in zijn *Gemeenschap* aan met voorbeelden van Gotische verbuigingen en vervoegingen. Zo wordt bijvoorbeeld duidelijk dat de vervoeging van de werkwoorden in het Nederlands en het Gotisch eenzelfde patroon volgen. Een andere belangrijke ontdekking was het feit dat in beide talen (en in de Germaanse talen in het algemeen) de klemtoon op de wortel valt, niet op voorvoegsels of uitgangen (vergelijk *be-denken*-en). Ten Kate beschouwde deze klemtoonregel overigens als een erfenis uit de voor-Germaanse tijd en niet als een Germaanse innovatie, wat het volgens onze huidige taalwetenschappelijke opvattingen is. In de jaren 1710-1723 werkte Ten Kate deze en andere observaties uit, wat resulteerde in zijn ambitieuze *Aenleiding*.

Theoretisch fundament

Ten Kate wilde met zijn *Aenleiding* een inleiding geven tot 'de kennis van het verhevene deel der Nederduitsche sprake'. Dat verhevene deel van de Nederlandse taal was voor hem de etymologie, die op een stevig theoretisch fundament zou moeten rusten. Naar zijn inzicht zou een ieder zich bij de beoefening van de etymologie strikt aan bepaalde beginselen moeten houden. Zelf formuleerde hij zijn belangrijkste uit-

gangspunt als volgt: 'Dat ik geen' eene Letter zoek te veranderen, te verplaatsen, nogte toe of af te doen, dan uit kragte van een' streekhoudende Rooi of Regel.' Dat wil zeggen dat hij in zijn beoefening van etymologie uitging van regelmatige klank-correspondenties zoals bijvoorbeeld de correspondentie *f-v* in reeksen woorden als *father-vader* en *folk-volk*. Daarmee verwierp hij eerdere etymologische technieken waarbij in specifieke woorden ad hoc letters werden toegevoegd, weggelaten, omgezet en veranderd om verbanden tussen die woorden te leggen (de traditionele aditie, deletie, transpositie en mutatie van letters).

Ten Kate ging empirisch te werk en stelde nadrukkelijk dat een taalkundige de regels in het taal materiaal moet vinden en niet zelf moet bedenken. Vandaar de slogan *qui quaerit invenit* (wie zoekt die vindt) op het frontispice. Ten Kate nam ook geen genoegen met de uitdrukking 'er is geen regel zonder uitzondering', maar bleef zoeken naar de systematiek in schijnbare uitzonderingen. Dat doet denken aan de werkwijze van 19de-eeuwse neogrammatici als Karl Verner voor wie de 'Ausnahmslosigkeit' van de klankwetten een leidend principe was. Ten Kate heeft daarmee belangrijke successen geboekt op het terrein van de zo geheten 'ongelykvloeyende' werkwoorden, in hedendaagse termen de 'sterke' werkwoorden zoals *lijden*, *sluiten*, *vinden*, *nemen*, *geven*, *dragen*, *lopen*, die door zijn tijdgenoten als onregelmatig werden beschouwd. Vanuit zijn visie dat regelmaat de kroon van een taal is en het werkwoord een hoogst belangrijk taalonderdeel, kon Ten Kate niet accepteren dat die 'ongelykvloeyende' werkwoorden onregelmatig waren. Hij onderzocht het taalverleden van de Germaanse talen en ontdekte zo waar de regelmaat bij deze werkwoorden uit bestaat. Die belangrijke ontdekking wordt duidelijk aan het eind van het eerste deel van de *Aenleiding*, maar er is meer te vinden in de twee omvangrijke delen, elk van ongeveer 750 pagina's.

Veelzijdige inhoud

De *Aenleiding* is een veelzijdig werk met onder meer veronderstellingen over de verwantschap van talen, vergelijkingen van verschijnselen in diverse Germaanse talen, ideeën over taalverandering en taalvariatie, beschrijvingen van Nederlandse taalverschijnselen en etymologie in theorie en praktijk. Dat laatste treffen we aan in het tweede deel dat begint met de 'grondslag van geregelde afleiding', de theoretische basis dus van de etymologie, die in twee verhandelingen van in het totaal ongeveer honderd pagina's uit de doeken wordt gedaan. Dan volgt de etymologie in de praktijk met twee lange, alfabetisch opgezette lijsten van Germaanse woorden. Daarmee is het tweede deel voor de hedendaagse lezer herkenbaar als etymologisch woordenboek.

Voor dat woordenboek ging Ten Kate zeer systematisch te werk. Volgens zijn eigen zeggen bestond zijn aanpak uit het verzamelen van feiten uit oudere en moderne stadia van de Germaanse talen. Hij analyseerde de betreffende woorden met gebruikmaking van de kennis over de vocaalwisseling bij de sterke werkwoorden, een systematiek die in het eerste deel uitvoerig aan de orde was gekomen. Ook hield hij rekening met betekenisverandering en met de regels van welluidendheid of euphonia. Dit alles kon hij doen op basis van wat in deel 1 voor het voetlicht was gekomen. Daar had hij aangegeven dat de verbanden tussen woorden uit verschillende talen verantwoord moesten worden met regels voor bepaalde klankcorrespondenties. Zulke *dialectregels* stelde hij op voor de vocalen en voor de consonanten. Hier blijkt zijn, voor die tijd bijzondere, fonetische kennis: hij poneerde bijvoorbeeld dat P, V en F elkaar konden vervangen, omdat het alle drie labialen (lipklanken) waren.

Wanneer we het eerste deel van Ten Kate's *Aenleiding* beschouwen, moeten we

Kaart van de verspreiding van de Europese talen uit de *Aenleiding*

ons realiseren dat de huidige welbekende indelingen in taalfamilies en ons inzicht in Indo-europese en Germaanse klankveranderingen pas uit de 19de eeuw dateren. Ten Kate is een van de eersten die zich systematisch in de geschiedenis van het Nederlands en van andere Germaanse talen heeft verdiept. Na drie wat algemene dialogen tussen L. en N. over het belang van taal en de taalkunde en over de 'beschaving der talen' ('hoe 't ijder Volk past zijne eigene Tael op te bouwen'), volgen drie dialogen die de verspreiding van volken en talen over Europa tot onderwerp hebben. Het resultaat is een Europese 'tael-boom' met drie hoofdgroepen talen: het 'Kimbrisch of Oud-Noorsch, ook Runisch genaemt', de groep waartoe de Scandinavische talen behoren; het 'Oud-Theutonisch of Oud-Duitsch' dat het Gotisch, het Angelsaksisch, het Oudfries, het Oudhoogduits en het 'Nederduitsch of Belgisch' omvat; het 'Keltisch' waaronder behalve het Keltisch ook het Grieks en Latijn met de Romaanse talen vallen. Opvallend is dat Ten Kate het Gotisch bij de Westgermaanse talen ('Oud-Theutonisch') plaatst en daarmee afstand neemt van de in zijn tijd heersende *gothica-genetrix*-theorie. Dat laatste was de opvatting dat het Gotisch de moedertaal van alle Germaanse talen zou zijn. (Heden ten dage beschouwen we het Gotisch als een Oostgermaanse taal, naast de West- en Noordgermaanse talen.) In een bijlage geeft Ten Kate zijn lezers een indruk van alle talen die tot de drie hoofdgroepen behoren door in elke taal de eerste regel van het *Onzevader* te geven.

De zevende tot en met de veertiende dialoog (meer dan vierhonderd pagina's) gaan over het Nederlands van Ten Kate's tijd. Pas aan het eind van het eerste deel komen we weer op het terrein van de diachrone (historische) taalkunde met Ten Kate's omvangrijke en uiterst belangrijke verhandeling over het systeem van de onregel-

matige werkwoorden in het Nederlands, Gotisch, Oudhoogduits, Angelsaksisch (Oudengels), Nieuwhoogduits, Fries en IJslands. Ten Kate toonde hierin onomstotelijk aan dat deze werkwoorden onderworpen aan regels die niet alleen op het Gotisch van toepassing waren, maar voor alle takken van het Germaans golden. Het ging dan ook om vocaalafwisselingen (met een 19de-eeuwse term: *Ablaut*) die moesten dateren van voor de opsplitsing in verschillende Germaanse talen.

Dat was een belangrijke ontdekking en daarmee kon hij de zogenaamde onregelmatige werkwoorden in verscheidene klassen indelen op grond van hun vocaalafwisseling. Hij presenteerde uiteindelijk een indeling van de werkwoorden in zes (regelmatige) klassen (een klasse met zwakke werkwoorden en vijf klassen met sterke, ablautende werkwoorden) en een restgroep voor de overgebleven onregelmatige werkwoorden. Daarmee heeft hij de onregelmatige werkwoorden dus tot een minimum beperkt en dat was een grote stap voorwaarts. Zijn indeling staat overigens nog ver af van de indeling in werkwoordsklassen volgens 19de-eeuwse en huidige inzichten. Er zijn ook op bepaalde punten overeenkomsten met de synchrone indeling die we bij de 18de-eeuwse grammaticus Arnold Moonen aantreffen. Ten Kate's verdienste is echter dat hij, anders dan Moonen, bij zijn indeling de diachronie heeft betrokken en de parallellie in systematiek tussen de verschillende Germaanse talen heeft ontdekt.

Over het 18de-eeuwse Nederlands

Veel van Ten Kate's tijdgenoten hielden zich met spelling bezig en maakten zich daar zo druk om dat Ten Kate spelling (*spelkonst*) typeerde als *spil- of quelkonst*, 'want over al het Grammaticael word zo veel mondelinge kibbeling niet gemaakt, als over die beuzelarije alleen'. Zelf pleit hij in zijn zevende dialoog voor twee soorten spelling: de 'burgerlijke' of algemene, gewone spelling, gebaseerd op de gewoonte, dat wil zeggen vooral op het gebruik van vooraanstaande schrijvers tegenover de 'natuerkundige en naeukeurige' of 'critique' (kritische) spelling, gebaseerd op het één klank – één teken – principe. Dat is een spelling die niet alleen afweek van de spellingpraktijk van eerdere grammatici als Moonen en Sewel, maar ook van die van zijn tijdgenoot Huydecoper. Ten Kate's principe dat één klank correspondeert met één teken had een belangrijke rol kunnen spelen in de voortdurende discussie over overtollige tekens als de GH in *wegh*. Toch is dat niet gebeurd. Grammatici verwijzen in spellingkwesties wel herhaaldelijk naar Ten Kate en voeren hem als autoriteit aan om hun eigen mening kracht bij te zetten. Zij noemen soms ook zijn twee soorten spelling, maar zijn spellingprincipes, die de basis hadden kunnen vormen voor vastlegging van de Nederlandse spelling, werden verder niet serieus in overweging genomen.

Ten Kate blijft niet hangen bij spelling, maar gaat in de achtste dialoog ook uitgebreid in op de productie van Nederlandse spraakklanken, een onderwerp waarmee hij zich eerder in zijn ongepubliceerde *Klankkunde* had bezig gehouden. Daarnaast besteedt hij in de negende dialoog aandacht aan verschillen tussen spraakklanken in de zich ontwikkelende standaardtaal (het Gemeenlands dialect) en het dialect van Amsterdam en omgeving (het Amstel- en Rijnlants dialect). Hij neemt daarbij ook specifieke standpunten in. Zo wilde hij in het Gemeenlands dialect bijvoorbeeld oude klankonderscheidingen opgenomen zien zoals het onderscheid tussen *ei* en *ij*. Dat waren klankonderscheidingen die sprekers van het prestigieuze Hollandse dialect van Amsterdam en omgeving niet meer maakten, maar sprekers van het dialect uit de omgeving van Rotterdam (het Maaslands dialect) nog wel. Wij weten dat Ten Kate's standpunt in dit opzicht niet heeft mogen baten: in de hedendaagse standaard-

AENLEIDING
Tot de Kennisse van het
VERHEVENE DEEL
DER
NEDERDUITSCH
SPRAKE.

WAERIN

Hare zekerste Grondslag, edelste Kragt, nuttelijkste Onderscheiding,
en geregeldste Afleiding overwogen en naegespoort, en tegen het
Allervoornaemste der Verouderde en Nog-levende Taelver-
wanten, als 't Oude MOESO-GOTTHISCH, FRANK-
DUITSCH, en ANGEL-SAXISCH, beneffens het
Hedendaegsche HOOG-DUITSCH en
YSLANDSCH, vergeleken word.

DOOR

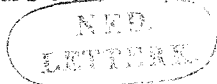
LAMBERT TEN KATE Hermanfz.

EERSTE DEEL.

Tot AMSTERDAM,
By RUDOLPH EN GERARD WETSTEIN.

MDCCXXIII

Lambert ten Kate, *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*, 1723

taal zijn *ij* en *ei* twee verschillende spellingen voor eenzelfde klank. Ten Kate had een goed oog (en oor) voor variatie in zijn eigentijdse taal: hij wijst niet alleen op de vele regionale verschillen, maar signaleert ook wat wij nu sociolinguïstische verschillen zouden noemen; bovendien maakt hij een onderscheid in verschillende stijlen, zoals we nog zullen zien.

Hoogdravend, deftig en gemeenzaam

De contemporaine grammatica's vertonen steeds een indeling volgens de *partes orationis*, de woordsoorten, en we zien die praktijk in Ten Kate's tiende tot en met veertiende dialoog terug. Voordat hij zich op de behandeling van het Nederlands richt,

gaat hij in algemene zin in op de woordsoorten, ‘Tael-deelen’ die alle volkeren, naar zijn zeggen, gemeen hebben. Bij de behandeling van de verbuiging bij lidwoorden, bijvoeglijke en zelfstandige naamwoorden en voornaamwoorden werd Ten Kate als taalgebruiker geconfronteerd met de nodige variatie. Wat wij nu zien is dat Ten Kate een in de taalbeschouwing geheel nieuwe indeling in *hoogdravende* of *verhevene*, *deftige* of *statige* en *gemeenzame stijl* hanteert. Dat is een indeling die gelijkenis vertoont met de driedeling uit de retorica in hoge, middelbare en lage stijl, stijlen die afhankelijk waren van de stofkeuze.

Ten Kate typeert de hoogdravende stijl als een stijl met kenmerken van ouder taalgebruik; het is een stijl die door geleerden gehanteerd wordt. De deftige stijl komt iets dichterbij ‘de daeglijkse gewoonte’, maar in deze stijlsoort komen verkortingen zoals het wegvallen van *-e*, *-en*, of *-er* aan het eind van een woord niet vaak voor. De gemeenzame stijl voegt zich naar ‘de daeglijksche Taelvoering en Spreektrant’ met gebruik van verkortingen. Dit laagste niveau, zo stelt Ten Kate nadrukkelijk, staat echter ver af van de ‘platte Spreek- en Straettael’. De straattaal is een typering voor taalgebruik dat zich dus ruim onder de laagste stijlonderscheiding bevindt. Ten Kate verbindt nu diverse taalkenmerken aan zijn verschillende stijlniveaus, bijvoorbeeld de praktijk van meer of minder naamvalsuitgangen. Zo behoort de genitief ‘eener grooten of grooter vrouwe’ tot de hoogdravende stijl, ‘van eene groote vrouwe of vrouw’ tot de deftige stijl en ‘van een’ groote vrouw’ tot de gemeenzame stijl. Duidelijk is dat de naamvalsuitgangen bij lidwoorden en bijvoeglijke en zelfstandige naamwoorden afnemen naarmate de stijl lager wordt. Ook geeft hij aan dat bijvoorbeeld bij variatie in meervouden zoals ‘zoons’ en ‘zonen’ het meervoud op *-en* prestigieuzer is dan dat op *-s*: het meervoud op *-s* moet namelijk in de verheven stijl vermeden worden. Ook bepaalde voornaamwoorden zijn beperkt tot een stijlsoort: de ongeaccentueerde vormen *me*, *we*, *je*, *ze* tot de gemeenzame stijl en *gijlieden*, *zijlieden* tot de hoogdravende en deftige stijl.

Herhaaldelijk treffen we interessante informatie over eigentijds taalgebruik aan. Zo zijn *je* en *we* (in plaats van *gij* en *wij*), die tot de gemeenzame stijl behoren, vormen die gebruikt worden, ‘wanneer men tegen zijns-gelijke spreekt...’ (cursivering MvdW). Hij constateert dat *je* (in plaats van *gij*) wel heel gewoon is in de gesproken taal, maar als ‘te laag, te plat, en al te gemeenzaam’ tot dan toe nog geen ingang in de geschreven taal heeft gevonden. Pragmatisch houdt Ten Kate rekening met het publiek waarvoor iets bestemd is. Dat betekent dat hij zich zelfs soepel opstelt ten opzichte van de straattaal (‘de tael van de agterstraten’). Wie voor alle Nederlanders correct wil schrijven moet zich bedienen van het Gemeenlandse dialect, maar wanneer je alleen je medeburgers in een stad op het oog hebt, dan is dat stadsdialect goed genoeg en zelfs de ‘tael van de agterstraten’ voldoet wanneer het geschrevene alleen bestemd is voor lieden van die buurten.

Ten Kates opvallende nieuwe driedeling werd in een aantal 18de-eeuwse grammatica’s overgenomen, al is het soms in de vorm van een tweedeling waarbij de hoogdravende en deftige stijl tot één niveau zijn gereduceerd.

Invloed en waardering van de Aenleiding

Behalve de indeling in stijlniveaus zijn ook Ten Kate’s werkwoordsklassen en zijn klemtoonregel in latere werken terug te vinden. De *Aenleiding* maakte indruk op tijdgenoten en niet alleen op Nederlanders. Toen James Boswell (1740-1795) als student in Nederland verbleef, leerde hij Ten Kate’s werk kennen en vond het een ware schat. Ook de Italiaanse kardinaal en polyglot Giuseppe Gaspare Mezzofanti (1774-1849) was er zeer over te spreken. Door 20ste-eeuwse historici is Ten Kate van-

wege zijn diachrone taalstudie herhaaldelijk beschouwd als voorloper van de 19de-eeuwse historisch-vergelijkende taalwetenschap. We weten ook dat representanten van die historisch-vergelijkende taalwetenschap, zoals Von Schlegel en Grimm, bekend waren met Ten Kate's werk. Te veel nadruk op verbanden met de 19de-eeuwse taalwetenschap dreigt Ten Kate's eigentijdse benadering en opvattingen te verhullen. Ten Kate was wel degelijk een kind van zijn tijd: niet voor niets is zijn taalkundig werk wel getypeerd als Newtoniaans en zijn er ook relaties met bijvoorbeeld de 17de-eeuwse Duitse taalgeleerde Schottelius te leggen. Juist in de context van die tijd kunnen we Ten Kate zien als een veelzijdig geleerde die verrassende ontdekkingen heeft gedaan en creatieve ideeën heeft gelanceerd, zowel op het vlak van de diachrone als de synchrone taalbenadering. De opmerkelijke *Aenleiding*, een 18de-eeuws hoogtepunt in taalwetenschappelijk werk, illustreert dat tot op de dag van vandaag.

Beknopte literatuurlijst

- C.L. ten Cate, *Lambert ten Kate Hermansz. (1674-1731). Taalgeleerde en konst-minnaar*. Utrecht 1987. (Stichting 'Genealogie ten Cate / ten Kate', 5).
- J. Noordegraaf, 'Inleiding tot Lambert ten Kate (1674-1731)'. In: J. Noordegraaf, *Van Hemsterhuis tot Stutterheim. Over wetenschapsgeschiedenis*. Münster 2000, p. 39-60.
- J. Noordegraaf en M. van der Wal, 'Lambert ten Kate (1674-1731) en de taalwetenschap'. In: *Lambert ten Kate Hermansz., Aenleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederduitsche sprake (1723)*. 2 delen. Alphen a/d Rijn 2001, p. 2-32. Ook te raadplegen via www.dbnl.org.
- G.J. Rutten, 'Lambert ten Kate and Justus-Georg Schottelius. Theoretical similarities between Dutch and German early modern linguistics'. In: *Historiographia linguistica* 31 (2004), p. 273-292.
- R. Salverda, 'Newtonian linguistics. The contribution of Lambert ten Kate (1674-1731) to the study of language'. In: 'Proper words in proper places.' *Studies in lexicology and lexicography in honour of William Jervis Jones*. Ed. M.C. Davies, J. Flood et al. Stuttgart 2001, p. 115-132. (Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik 400).
- M.J. van der Wal, 'Lambert ten Kate and eighteenth-century Dutch linguistics'. In: *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft* 12 (2002), p. 49-63.

STCN-beschrijving

Kate, Lambert ten (1674-1731)

Aenleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederduitsche sprake. By Lambert ten Kate Hermansz. Amsterdam, R. and G. Wetstein, 1723. 4°: 2 volumes ; Dl. 1: π1 *-6⁺ A-5A⁺ (with folding table). Dl. 2: *⁺ A-5B⁺ (with folding table; 5B4 blank).

Vingerafdruk:

Dl. 1: 172304 - a1 *2 eri : a2 6*3 ,sbrachte - b1 A e : b2 5A3 ORGE

Dl. 2: 172304 - a1 *2 , : a2 *3 e\$ - *b1 A2 oop : b2 5B2 \$sonze\$

Typografische kenmerken: gegraveerde titelpagina, gedrukte titelpagina, titelpagina in rood en zwart, lettertype romein, drukkersmerk, illustraties op de titelpagina, illustraties buiten de collatie

Trefwoorden: Nederlandse taal- en letterkunde

Exemplaren:

Amsterdam, Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit: XN.05105, XN.05101

Den Haag, Koninklijke Bibliotheek: 651 D 5, 3034 B 19-20

Gouda, Streekarchief Midden-Holland: 556 E 9-10

Haarlem, Stadsbibliotheek: 65 B 6-7

Leiden, Universiteitsbibliotheek: 707 B 6-7, 1179 A 12-13, 3189 B 6-7

Londen, British Library: 1332.h.1-2

Nijmegen, Universiteitsbibliotheek: OD 202 b 13, OD 312 b 3

Universiteitsbibliotheek Utrecht: Z qu. 7-8, LB-NED: TGs KAT 1 RAR, LB-NED: TGs KAT 1a RAR